Peer Reviewed

ISSN 2319-8648

Indexed (SJIF)

Impact Factor - 7.139

Current Global Reviewer

UGC Approved International Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages

Oct. 2022 Issue - 60 Vol. 1

Editor in Chief
Mr.Arun B. Godam

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-8648

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Oct. 2022 Issue - 60 Vol. 1

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Shaurya Publication , Latur

64. लोकशाही संवर्धनात विरोधी पक्षाची भूमिका 206
प्रा. डॉ. सुरेश सखाराम भालेराव

65. भारतीय लोकशाहीसमोरील समकालीन आव्हाने 209
प्रा. डॉ. सुखनंदन ढाले

66. भारतातील राजकीय पक्षांची भूमिका व लोकशाही -एक चिंतन 212
डॉ. लोंढे संदीप गोविंदराव

67. भारतीय लोकशाहीचा तात्विक विचार 214
बांगर परमेश्वर शिवाजी

68. अफगाणिस्तानात लोकशाहीचा अंत होऊन तालिबानी हुकूमशाहीकडे वाटचाल 217
डॉ. रमेश रामराव बैनवाड

69. भारतीय लोकशाहीसमोरील समकालीन समस्या आणि आव्हाने 222
डॉ. बिराजदारएस.एम

70. भारतीय सामाजिक परिवेश और समकालीन साहित्य में नारी विमर्श 227
डॉ. सुधीर गणेशराव वाघ

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Shivaji College Hingoli Dist. Hingoli

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 60 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Oct. 2022 | SJIF | Impact Factor : 7.139

भारतीय लोकशाहीसमोरील समकालीन आव्हाने

प्रा. डॉ. सुखनंदन ढाले
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली

गोषवारा

भारत हा जगातील सर्वात मोठी लोकशाही असलेला देश आहे. स्वातंत्र्यापासून भारत एक जबाबदार लोकशाही म्हणून कार्यरत आहे. त्याचे आंतरराष्ट्रीय समुदायाने कौतुक केले आहे. त्याने आव्हानात्मक परिस्थितीशी यशस्वीपणे जुळवून घेतले आहे. ग्रामपंचायतीपासून ते राष्ट्रपतीपदापर्यंतच्या सर्व निवडणुका मुक्त आणि निष्पक्षपणे झाल्या आहेत. अनेक प्रसंगी राष्ट्रीय आणि राज्य पातळीवर एका राजकीय पक्षाकडून किंवा राजकीय पक्षांच्या संचाकडून राजकीय सत्तेचे सहज हस्तांतरण झाले आहे. जेव्हा लोकांचा सहभाग आणि समाधान या दोन्ही राजकीय आणि सामाजिक-आर्थिक बाबींची पूर्तता करते तेव्हाच एखाद्या व्यवस्थेला खरी आणि सर्वसमावेशक लोकशाही म्हणून संबोधले जाते. लोकशाही व्यवस्थेसाठी आपण संविधान आणि कायद्यांचा अवलंब करणे आवश्यक आहे. जे लोकांना सर्वोच्च अधिकार प्रदान करते. समता, विचार आणि अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य, मानवी हक्क आणि मूलभूत अधिकारांचे संविधानाने संरक्षण केले पाहिजे. भारतात वर्तमान स्थीतीत लोकशाहीसमोर अनेक समस्या व आव्हाने उभी आहेत. भारतीय लोकशाहीच्या या विविध पैलूंवर आणि त्यातील उपलब्धी आणि आव्हानांवर चर्चा करण्याची आवश्यकता आहे.

संज्ञा : लोकशाही, प्रादेशिक विषमता, गरिबी, निरक्षरता, बेरोजगारी, लिंगभेद, जातिवाद, जातीयवाद, धार्मिक मूलतत्त्ववाद, प्रांतवाद, भ्रष्टाचार,

उद्दिष्टे

3. लोकशाहीचा अर्थ जाणून घेणे.
4. भारतीय लोकशाहीसमोरील समस्येचा व आव्हानाचा अभ्यास करणे.

गृहीतके

1. भारतीय लोकशाही एक जबाबदारविचारप्रणाली आहे.
2. भारतीय लोकशाहीसमोर अनेक समस्या व आव्हाने आहेत.

लोकशाहीचा अर्थ

लोकशाहीचा अर्थ 'लोकांचे, लोकांसाठी आणि लोकांद्वारे चालणारे सरकार' असे आहे. याचा अर्थ लोकशाही ही केवळ निवडणूक प्रक्रियेपुरती मर्यादित नसून लोकांच्या सामाजिक आणि आर्थिक आकांक्षा पूर्ण करते. 'लोकशाही' हा शब्द ग्रीक शब्द demokratia पासून आला आहे ज्याचा अर्थ "लोकांचे शासन" आहे. ब्रायसच्या मते, "लोकशाहीचा अर्थ संपूर्ण लोकांच्या शासनापेक्षा कमी किंवा कमी काहीही नाही, त्यांच्या मतांनी त्यांची सार्वभौम इच्छा व्यक्त करणे"[1].

• भारतीय लोकशाहीसमोरील आव्हाने

निरक्षरता हा स्वातंत्र्याच्या पूर्वसंध्येला भारतातील लोकशाहीच्या यशस्वी कार्यासाठी लोकांमध्ये गंभीर चिंतेचा विषय होता आणि ते अजूनही एक मोठे आव्हान आहे. 2011 च्या जनगणनेनुसार, साक्षरता दर 74.04 टक्क्यांपर्यंत वाढला असला तरी, महिला साक्षरता दर अजूनही 65.46 टक्के आहे. याचा अर्थ असा की देशातील एक चतुर्थांश लोकसंख्या अजूनही निरक्षर आहे तर महिलांमध्ये तीनपैकी जवळपास एक साक्षर नाही.[2] लोकशाहीच्या यशस्वी कामकाजासाठी आणि देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी नागरिकांच्या शिक्षणाची पातळी महत्त्वाची आहे. आणि कदाचित, अधिक महत्त्वाचे म्हणजे, मानवी प्रतिष्ठेसाठी ही एक अनिवार्य अट आहे. साक्षरता केवळ नागरिकांना निवडणुकीत सहभागी होण्यासाठी आणि त्यांचा मतदानाचा हक्क प्रभावीपणे वापरण्यासाठी सक्षम करण्यासाठी आवश्यक नाही, तर त्याचे इतरही महत्त्वाचे परिणाम आहेत. साक्षरता नागरिकांना देशातील विविध समस्या, समस्या, मागण्या आणि हितसंबंधांची जाणीव ठेवण्यास सक्षम करते. स्वातंत्र्य आणि सर्वांच्या समानतेच्या तत्त्वांची जाणीव करून देते आणि त्यांनी निवडलेले प्रतिनिधी खरोखरच समाजातील सर्व हितसंबंधांचे प्रतिनिधित्व करतात याची खात्री करते. त्यामुळे भारतीय लोकशाहीच्या यशस्वी कार्यासाठी सार्वत्रिक साक्षरता आवश्यक आहे.

भुकेल्या माणसासाठी मतदानाच्या अधिकाराला काही अर्थ नसतो, असे सर्वसाधारणपणे म्हटले जाते. त्याच्यासाठी पहिली गरज म्हणजे अन्न. त्यामुळे गरिबी ही लोकशाहीची सर्वात मोठी बाधा मानली जाते. किंबहुना सर्व प्रकारच्या वंचितांचे आणि

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 60 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Oct. 2022 | SJIF | Impact Factor : 7.139

कारण ते आहे. लोकांना निरोगी आणि परिपूर्ण जीवन जगण्याची संधी नाकारण्याची स्थिती आहे. अर्थात, प्रदीर्घ शोषण करणाऱ्या ब्रिटिश वसाहती राजवटीतून भारताला गरिबीचा वारसा मिळाला, पण आजही ती सर्वात गंभीर समस्यांपैकी एक आहे. आजही भारतीय लोकसंख्येचा बराचसा भाग दारिद्र्यरेषेखाली जगतो, ज्याला 'बीपीएल' म्हणतात. दारिद्र्यरेषेचा अर्थ असा आहे की उत्पन्नाची पातळी ज्याच्या खाली मानव त्यांच्या अन्न या मूलभूत गरजा पुरवू शकत नाही, कपडे आणि निवारा यापेक्षा कमी आहे. समकालीन टप्प्यातील गरिबीचा संबंध अधिकारांच्या पद्धतशीर वंचिततेशी आहे. HDI दृष्टीकोनातून पाहिल्यास, गरिबीच्या व्याख्येमध्ये सामाजिक-आर्थिक-राजकीय आणि मानवी हक्कांच्या समस्यांचाही समावेश होतो.[३]

गरिबीच्या सततच्या घटनेला अनेक घटक कारणीभूत आहेत, त्यापैकी एक म्हणजे मोठ्या प्रमाणावर बेरोजगारी आणि कमी रोजगार. ग्रामीण भागातील मोठ्या संख्येने लोकांना नियमित आणि पुरेसे काम नाही. शहरी भागातही सुशिक्षित बेरोजगारांची संख्या जास्त आहे.

वाढती लोकसंख्या हे गरिबीचे कारण मानले जात असले तरी लोकसंख्या हे देशातील सर्वात मोठे साधन मानले जाते. किंबहुना, आर्थिक विकासाची प्रक्रिया सामाजिक न्यायाची हमी देऊ शकलेली नाही आणि श्रीमंत आणि गरीब यांच्यातील दरी कमी होऊ शकलेली नाही.[४] या सर्व गोष्टींमुळे भारतीय लोकशाहीसमोर गरिबी हे मोठे आव्हान आहे.

जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात मुली आणि स्त्रियांच्या विरोधात अस्तित्वात आहे. आपल्या समाजात आणि राजकारणात प्रचलित लैंगिक असमानतेचे असे अनुभव तुम्हाला आले असतीलच. परंतु आपल्याला माहित आहे की लैंगिक समानता हे लोकशाहीच्या मूलभूत तत्त्वांपैकी एक आहे. भारतीय राज्यघटनेने महिला आणि पुरुषांना समानतेची वागणूक दिली जाईल आणि महिलांविरुद्ध कोणताही भेदभाव केला जाणार नाही याची खात्री करण्यासाठी राज्याला आज्ञा दिली आहे. मूलभूत अधिकार आणि मूलभूत कर्तव्ये तसेच राज्य धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे हे हेतू अगदी स्पष्ट करतात. परंतु महिलांवरील भेदभाव हे जीवनाचे वास्तव आहे.[5] हे लिंग गुणोत्तर, बाल लिंग गुणोत्तर आणि माता मृत्यू दरामध्ये स्पष्टपणे दिसून येते.

लोकशाहीच्या राजकीय प्रक्रियेतही जातीवादाने नकारात्मक भूमिका बजावली आहे. किंबहुना संकुचित राजकीय फायद्यासाठी जातीय जाणीवेचे शोषण करण्याचे डावपेच म्हणून जातीवाद बदनाम झाला आहे. जातिव्यवस्था लोकशाहीच्या मुळांच्या विरोधात काम करते. समानता, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, अभिव्यक्ती आणि संघटना, निवडणूक प्रक्रियेतील सहभाग, मुक्त प्रसारमाध्यमे आणि प्रेस आणि अगदी विधायी मंच यासारख्या लोकशाही सुविधांचा जातीय अस्मिता जपण्यासाठी गैरवापर केला जातो, जातिवाद देखील सामाजिक चालू ठेवण्यासाठी योगदान देत आहे. - आर्थिक असमानता. हे खरे आहे की भारत हा अनादी काळापासून असमान समाज आहे. अनुसूचित जाती (एससी), अनुसूचित जमाती (एसटी) आणि मागासवर्गीयांना सामाजिक-आर्थिक वंचितांचा सामना करावा लागला आहे. आपल्या समाजात प्रचंड असमानता आहेत जी भारतीय लोकशाहीला गंभीर आव्हान देत आहेत. अधिक चिंताजनक गोष्ट म्हणजे जात आणि राजकारण यांच्या मिश्रणामुळे 'जातीचे राजकारण' आणि 'राजकारणाचे जातिकरण' हे समकालीन भारतीय राजकारणात घडते जे आपल्या लोकशाहीसमोर एक गंभीर आव्हान बनले आहे.[6] उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाचे युग असूनही आपल्या समाजातील जातीची जाणीव नष्ट झालेली नाही आणि जातींचा वापर व्होट बँकेचे राजकारण म्हणून मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

सांप्रदायिकता आणि धार्मिक कट्टरतावादाने भारतामध्ये एक अतिशय धोकादायक स्वरूप आणि चिंताजनक प्रमाण प्राप्त केले आहे. ते आपल्या बहुधार्मिक समाजातील सहअस्तित्वाच्या पद्धतीला बाधा आणतात. सांप्रदायिकता हा भारताच्या राष्ट्रवादी अस्मितेचा अपमान आहे आणि त्याच्या विकसित होत असलेल्या धर्मनिरपेक्ष संस्कृतीला एक दुःखद धक्का आहे.[7] हे आपल्या लोकशाही राजकीय स्थैर्याचे विध्वंसक आहे आणि मानवतावादाचा आणि संमिश्र संस्कृतीचा गौरवशाली वारसा नष्ट करणारा आहे.

भारतासारख्या विशाल आणि बहुवचन देशात प्रादेशिकता आणि उपप्रादेशिकवाद अपरिहार्य आहेत हे खरे आहे. जेव्हा या हितसंबंधांचे राजकारण केले जाते आणि गुप्त राजकीय हेतूंसाठी प्रादेशिक चळवळींना प्रोत्साहन दिले जाते तेव्हा समस्या सुरू होते. अशी अस्वास्थ्यकर प्रादेशिक किंवा उप-प्रादेशिक देशभक्ती कर्करोगजन्य आणि विघटनकारी आहे. सततच्या प्रादेशिक असमतोलामुळे आपल्या देशाच्या काही भागात अतिरेकी चळवळींना चालना मिळाली आहे.[8] जम्मू आणि काश्मीरमधील फुटीरतावादी किंवा आसाममधील उल्फा (युनायटेड लिबरेशन फ्रंट ऑफ आसाम) किंवा ईशान्येकडील विविध गटांच्या मागण्या या भारतीय राजकारणासाठी गंभीर चिंतेचा विषय आहेत.

सार्वजनिक जीवनातील भ्रष्टाचार हा भारतातील प्रमुख चिंतेचा विषय आहे. 2011 मध्ये, ट्रान्सपरन्सी इंटरनॅशनलच्या करप्शन परसेप्शन इंडेक्स (CPI) मध्ये भ्रष्ट म्हणून परिभाषित केलेल्या 183 देशांपैकी भारत 95 व्या क्रमांकावर होता. खरे तर, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत भ्रष्टाचार बोकाळलेला आहे, मग तो जमीन आणि मालमत्ता, आरोग्य, शिक्षण, वाणिज्य आणि उद्योग, शेती, वाहतूक, पोलीस, सशस्त्र दल, अगदी धार्मिक संस्था किंवा आध्यात्मिक साधनेची ठिकाणे असोत. राजकीय, नोकरशाही आणि कॉर्पोरेट क्षेत्र या तिन्ही पातळ्यांवर भ्रष्टाचार गुप्त आणि उघडपणे अस्तित्वात आहे. राजकारणी, नोकरशहा आणि उद्योगपती यांच्यातील संगनमताचा परिणाम भ्रष्टाचार आणि भ्रष्ट व्यवहारात झाला आहे. भ्रष्टाचाराच्या तंतूचा परिणाम न्यायव्यवस्थेसह सरकारच्या सर्व अवयवांवर झाला आहे. सर्वात महत्वाचे म्हणजे,

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 60 , Vol. 1 Oct. 2022 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

निवडणूक प्रक्रियेतील भ्रष्टाचार आणि विविध पातळ्यांवर निवडणुकीत भाग घेणाऱ्या मतदारांना लाच देणे ही आता सामान्य बाब झाली आहे. तुम्ही किंवा तुमच्या मित्रांनी अलीकडच्या काळात निवडणुकांदरम्यान असे घडत असल्याचे पाहिले आहे का? अलीकडच्या काळात आपल्या देशात विविध घोटाळे झपाट्याने बाहेर येत आहेत. खरेतर, भ्रष्टाचार हे राजकीय अस्थिरतेचे आणि संस्थात्मक ऱ्हासाचे लक्षण आहे, जे शासनाच्या वैधतेला आणि योग्यतेला गंभीरपणे आव्हान देत आहे.[९] आपण नागरिक या नात्याने कोणत्याही स्तरावर भ्रष्ट व्यवहार न करण्याची शपथ घेतली पाहिजे आणि आपल्या देशातून भ्रष्टाचार नष्ट करण्यात योगदान दिले पाहिजे.

अलीकडच्या काळात भारतातील राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण हा वादाचा मुद्दा बनला आहे. राजकारणात काही घटक लोकशाही मूल्ये आणि व्यवहारांवर विश्वास नसल्याचा आरोप होत आहे. ते हिंसाचारात गुंततात आणि निवडणुका जिंकण्यासाठी इतर अस्वास्थ्यकर, अलोकतांत्रिक पद्धतींचा आश्रय घेतात. निःसंशयपणे, ही राजकारणातील निरोगी प्रवृत्ती नाही आणि अशा प्रवृत्तींवर गंभीरपणे आळा घालण्याची नितांत गरज आहे. राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण हे लोकशाही मूल्यांचे अत्यंत नकार आहे आणि त्याला लोकशाही व्यवस्थेत स्थान नाही. लोकशाही मूल्ये अंगीकारून व संवर्धन करून आणि गुन्हेगारी कारवाया टाळून लोकशाही बळकट केली जाऊ शकते. अलीकडे, न्यायव्यवस्थेने, राजकारणातील गुन्हेगारी प्रवृत्तींची गंभीर दखल घेत असताना, अशा घटकांवर कठोरपणे आळा घालण्यासाठी उपायात्मक उपायांचा अवलंब करण्याची चिन्हे दिसू लागली आहेत. केंद्र सरकार आणि अनेक राज्य सरकारे या समस्येचे प्रभावीपणे निराकरण करण्यासाठी पावले उचलत आहेत. ही बाब अत्यंत समाधानाची आणि आपल्या देशातील लोकशाहीच्या यशस्वी कार्यासाठी आरोग्यदायी लक्षण आहे. आपण जागृत नागरिक म्हणून आणि जगातील सर्वात मोठ्या लोकशाहीचे मतदार म्हणून गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असलेल्या अशा व्यक्तींना निवडणूक लढवण्यापासून परावृत्त करून योगदान देऊ शकतो.

निष्कर्ष

1. सांप्रदायिकता आणि धार्मिक कट्टरतावादाने भारतामध्ये एक अतिशय धोकादायक स्वरूप आणि चिंताजनक प्रमाण प्राप्त केले आहे.
2. समकालीन भारतीय राजकारणात 'जातीचे राजकारण' आणि 'राजकारणाचे जातिकरण' घडते. आहे हे आपल्या लोकशाहीसमोर एक गंभीर आव्हान बनले आहे.
3. प्रांतवाद हा प्रादेशिक असमानता आणि विकासातील असमतोलाचा परिणाम आहे.
4. भारतातील राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण हा वादाचा मुद्दा बनला आहे.
5. सार्वजनिक जीवनातील भ्रष्टाचार हा भारतातील प्रमुख चिंतेचा विषय आहे.
6. निरक्षरता हा स्वातंत्र्याच्या पूर्वसंध्येला भारतातील लोकशाहीच्या यशस्वी कार्यासाठी लोकांमध्ये गंभीर चिंतेचा विषय होता आणि ते अजूनही एक मोठे आव्हान आहे.
7. आर्थिक विकासाची प्रक्रिया सामाजिक न्यायाची हमी देऊ शकलेली नाही हे भारतीय लोकशाहीसमोर गरिबी हे मोठे आव्हान आहे.

उपाययोजना

1. लोकशाहीच्या यशस्वी कामकाजासाठी आणि देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी नागरिकांच्या शिक्षण प्रसार करावा.
2. बालकांचे लिंग गुणोत्तर समान पातळीवर आहे.
3. समतोल प्रादेशिक विकास करावा.

सारांश

भारत हा विविधतेने भरलेला एक मोठा देश आहे. स्वातंत्र्याच्या वेळी ते आर्थिकदृष्ट्या अविकसित देश होता. प्रचंड प्रादेशिक विषमता, व्यापक गरिबी, निरक्षरता, बेरोजगारी आणि सार्वजनिक कल्याणाच्या जवळपास सर्व साधनांची कमतरता होती. स्वातंत्र्याकडून नागरिकांच्या खूप अपेक्षा होत्या. या अपेक्षाची पुर्तता सरकारकडून होत असते. परंतू समाजातील विविध घटकांच्या अपेक्षा पूर्ण होत नाहीत. या अपेक्षा पुर्ण करण्याच्या दृष्टीने देशासमोर विविध आव्हाने आहेत.

संदर्भ ग्रंथ :

१८. सुहास पळशीकर, मराठी वाचनसाहित्य मालिका क्र. २, समकालीन भारतीय राजकारणाचे विश्लेषण,राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन विभाग पुणे विद्यापीठ, मे २००९.
१९. प्रा. नागोराव कुंभार, (२०१६).विचारशलाका समकालीन सामाजिक चळवळी विशेषांक, लातूर
२०. अर्थबोधपत्रिका, खंड ९, अंक १०, भारतीय अर्थविज्ञानवर्धिनी, जानेवारी २०११.
२१. डॉ. दिलिपसिंह, (२०१५), आधुनिक राजकीय विचारप्रणाली , जळगाव, प्रशांत पब्लिकेशन,
२२. डॉ. विलास आढाव, (२००९.) महिला सबलीकरण, पुणे विद्यापीठ,
२३. प्रकाश बाळ/किशोर, (२००४) धर्म आणि राजकारण विपर्यास आणि वस्तुस्थिती, वेडकिहाळ, अक्षर प्रकाशन/ आंबेडकर अकादमी, सातारा,.
२४. प्रा. नागोराव कुंभार,(२०१६) विचारशलाका समकालीन सामाजिक चळवळी विशेषांक, लातूर,
२५. भास्कर लक्ष्मण भोळे जोतीरावांची समता- संकल्पना, , लोकवा

Shivaji College Hingoli Dist. Hingoli
PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli